

GOJINE UTVARE

ŽAN-KLOD KARIJER
MILOŠ FORMAN

Preveo s francuskog
Vladimir D. Janković

 Laguna

Naslov originala

Jean-Claude Carrière

Milos Forman

LES FANTÔMES DE GOYA

Copyright © Editions Plon, 2006.

Published by arrangement with Literary

Agency "Agence de l'Est".

Translation Copyright © 2006 za srpsko izdanje, LAGUNA

Deo prvi

1

Lorenzo Kasamares upravo je napunio trideset jednu godinu. Rođen u jednom zabačenom selu u Mursiji kao četvrto dete u siromašnoj seljačkoj porodici, detinjstvo je proveo na njivi, bos čak i zimi, pabirčio je zaostalo klasje, brao divlje voćke i malom drvenom lopatom skupljao konjsku balegu. Ribu je na potocima hvatao rukama, a ptice tako što je pravio zamke od pljosnatih kamenova poduprtih grančicama. Kad plodovi dozru, krao je smokve i grožđe. U dva ili tri navrata uhvatili su ga i išibali koprivom. Od malih nogu znao je koliko život na ovom svetu ume da bude težak.

Kao i to da postoji jedan drugi život, jedini važan.

Kada mu je bilo tek sedam godina, zapazio ga je parohijski sveštenik, s kojim se mali katkad raspravljao prilikom obavezanih ispovesti svake srede. Zapanjen dečakovom inteligencijom, živošću njegovog duha, silnom znatiželjom kad je reč o tajnama vere, kao i njegovom nagonskom, dubokom religioznošću, sveštenik je pronašao način da Lorenca, kao devetogodišnjaka, pošalje na školovanje gde će besplatno steći redovno obrazovanje. Dečakova je porodica s radošću prihvatila ovu privilegiju, veoma retku u to vreme. Značilo je to i jedna gladna usta manje.

Veoma pametan, veliki radnik, opsednut verskim pitanjima, pobožan do krajnosti, ali i dečak koji ume da se igra i da zapodene kavgu, mladi Lorenzo brzo je naučio da čita i piše, nadoknađivši propušteno u roku od dve godine. Radio je noću, kradom, uz sveću, moleći Boga za snagu da sutradan ne padne s nogu tako neispavan.

Kada mu je bilo trinaest godina, pored kastiljanskog jezika znao je već prilično dobro latinski, a naučio je i osnove grčkog. Učenje je bilo njegova strast koja mu je, iz dana u dan, otvarala dveri neslućenog sveta znanja, bez obzira na to da li je reč o ljudskom ili božanskom. Tu je pronašao teritoriju na kojoj se osećao jednakim deci pristigloj iz drugih sredina, trgovačkim sinovima pa čak i nadmenim potomcima seoskih plemića, mahom siromašnih duhom, plitkoumni, nesposobnih za učenje. U ovoj jednakosti pred znanjem on je prepoznao delo Božje.

U šesnaestoj godini sastavljao je stihove na latinskom i napamet recitovao psalme. Omiljen među svojim drugovima, koji su u njemu videli vođu, često je kod njih izazivao i ljubomoru. U više navrata potkazivali su ga, zbog svireposti, zbog gordosti. A on bi to uvek okretao u svoju korist. Bio je najbolji u skoro svim školskim predmetima.

Kad je za to kucnuo čas, zaredio se. Bio je opčinjen teologijom. Tu je njegov duh pronašao igralište bez međa. Tu je on, u društvu svetaca, anđela i arhanđela, otkrio neočekivane teorije, nebesku hijerarhiju, beskrajne svetove, koji su ga tim više privlačili što su bili nevidljivi i nedostupni.

Kako je čistota vere, po svemu sudeći, bila njegova glavna briga, poslat je u dominikance, monaški red čiji je prvobitni poziv bio da se bore protiv svih oblika zastranjivanja i jeresi. Igrom reči na latinskom jeziku nazivani su *domini canes*, psi Gospodnji, što ih je veoma ljutilo.

Posle iskušeništva, Lorenzo je 1779. išao na grupno putovanje u Rim. Grupu španskih monaha kojoj je pripadao, primio je Sveti otac u posebnu audijenciju koja je trajala dva časa.

Papa im je besedio o carstvu istinskom, čiju će suštinu morati ljudima da objašnjavaju ali i da brane, i kazao im da je Španija najizdržljiviji bedem istine. Dvapat ih je nazvao „vojnicima Hristovim“. Ove reči ostavile su snažan utisak na Lorenca, koji je, u prisustvu prvog među hrišćanima, izaslanika Božjeg na Zemlji, razmišljao o svom bosonogom detinjstvu.

Imao je dvadeset četiri godine kada je zatražio da ga prime u telo koje je nazivano Svetom službom. Drugim rečima, u – inkviziciju.

Odmah je primljen.

* * *

Prvi papa koji je počeo da primenjuje inkvizitorske metode bio je nemilosrdni Inoćentije III, u borbi protiv albižana početkom trinaestog veka. Inkviziciju je, inače, osnovao Grgur IX godine 1231. Poverena dominikancima, inkvizicija je imala zadatak da, oslanjajući se na učenje koje je držano pod velom tajne, striktno sprovodi rimokatoličku dogmu.

U Španiji je krajem XVIII veka, u trenutku kad je Lorenzo stupio u službu, inkvizicija bila oslabila. Tvrda, mračna, čak opasna predstava koju je o sebi izgradila tokom prethodnih vekova, s vremenom se iskrzala i izbleдела. Španija je, u suštini, i dalje tradicionalna rimokatolička monarhija, poštedena protestantske reforme. Redovne ispovesti i pričesti još su obavezne, i svaki žitelj dužan je, štaviše, da poseduje potvrdu o pričesti, što će u gradovima ponegde doprineti procvatu crnog tržišta.

Kao i pre, pripadnici inkvizicije svuda imaju pristup bez prethodnog upozorenja, čak i u odaje stranaca. Tu dolaze da nađu brošure, slike, zabranjene knjige štampane u inostranstvu. Lorenzo je vrlo mlad naučio ovu tehniku. Zna gde prestupnici najčešće kriju nedozvoljen materijal.

Španija ulaže napor ne bi li se oduprla, makar zvanično, prodoru novih ideja koje dolaze iz severne Evrope, prevashodno

iz Francuske. Škodljiva dela o kojima se govori zvanično su zabranjena, pod pretnjom novčane kazne ili čak zatvora. Volter, Hjum, Ruso, pa i Monteskje – zabranjeni su pisci.

Uprkos svim merama opreza, nešto se, kako u samoj misli tako i u običajima, promenilo. Razgovetne, zapanjujuće ideje filozofa koje do Španije dopiru kao jedna nova logika, poziv na progres i pobunu protiv svake vladarske samovolje, prelaze pirijsku prepreku u torbama krijumčara. U postavama šešira, u Kadisu, pronađeni su buntovnički leci koji izveštavaju o padu Bastilje. Duž španskih obala mornari bacaju u vodu poruke revolucionarne sadržine, poput Deklaracije o pravima čoveka, zapečaćene u gvozdene kutije. Te kutije vezuju za plovak, koji ih održava na površini. Dovoljno je ugledati ih i podići iz vode. A to se radi noću, uz svetlost fenjera.

Neke od tih poruka stižu do Barselone i Madrida. Lorencu i drugi monasi zaduženi za pretres robe pronašli su ih u dušecima, ispod kamenih ploča, pod gredama. Inteligencija se širi kao kuga. Teško ju je zatomiti. Gotovo je neizlečiva.

Španci su posetili Pariz i London. Razgledali su, slušali, čitali. U samom Madridu, gde izlaze tobože satirični listovi kao što su *El Pensador** i *El Censor*** , katkad je moguće kupiti dozvolu za čitanje prokazanih knjiga. Radoznalost ima svoju cenu.

Čitav jedan deo visokog društva, aristokrati, trgovci na veliko, političari, umetnici, pisci – interesuju se odskora za evropska duhovna kretanja, kojima je, čini se, nemoguće doleteti. Te ljude nazivaju *ilustrados* ili *alumbrados*, što će reći obasjani svetlom, prosvetljeni, iluminirani. Ima tu i, istina prikrivenih, slobodnih zidara. U najgorem slučaju, za te moderne duhove govori se da su *afrancesados*, što znači da su se pofrancuzili, da su umom podlegli uticajima susedne zemlje čija je moda, baš kao i ideje koje iz nje dolaze, prosto zarazna.

* Šp.: mislilac. (Prim. prev.)

** Šp.: cenzor, kritičar. (Prim. prev.)

Upravo ti duhovi uviđaju da monarhija, ma kako čvrsto naizgled bila ustrojena, pripada prošlosti. To je, međutim, teško obznaniti, naročito na sav glas.

Kralj Karlos III, koji je vladao gotovo trideset godina, umire 1788. kao „prosvećeni despot“. On je iz kuće Burbona i s Francuskom je, kako bi stavio tačku na vekove neprestanog ratovanja, potpisao pakt koji istorija pamti kao Porodični sporazum, plativši prethodno visoku cenu Sedmogodišnjeg rata.

Izrazito sramežljive prirode, ali amaterski odan umetnosti, on nije zaustavio duhovni razvoj zemlje. Izbegavao je da se otvoreno osloni na sveštenstvo i inkviziciju. Sagradio je kraljevsku palatu u francuskom stilu koja se diže nad Manzanaresom, skladnu, potpuno drugačiju od zlokobnih starovremskih tvrđava. Kao urbanista, razvio je i doterao Madrid, dotle skućenu prestonicu koja je više ličila na grad u unutrašnjosti, pa čak i na selo, u raskoraku s dimenzijama španskog carstva.

* * *

Krajem XVIII veka, ovo je carstvo i dalje ogromno. Čuvena izreka prenosi se s kolena na koleno: „Sunce nikada ne zalazi nad zemljama španskog kralja.“ Izreka ne gubi na verodostojnosti čak ni po otcepljenju Flandrije, Portugala, Austrije i španske Italije. U zlatnom veku, dve stotine godina ranije, četvrtina stanovništva ove planete zavisila je, više ili manje neposredno, od španske vlasti, što će reći od kralja Španije. Odnos snaga više nije tako upečatljiv. Štaviše, u pogledu razvoja društva i privrede, uprkos svim naporima Karlosa III, Španija je u izvesnom zaostatku. Uzori se traže u Engleskoj, u Berlinu, u Francuskoj. Najodvažniji se čak okreću prema mladim, odskora nezavisnim Sjedinjenim Američkim Državama, s republikanskim društvenim uređenjem, odakle preta opasnost širenja pobune na druge narode Novog sveta. Klica sumnje počinje da nagrizi stare monarhije: a šta ako republika prepliva okean?

U Evropi je gotovo uobičajena stvar pričati o „zalasku Španije“ koji je počeo nekih sto pedeset godina ranije. Čak i u Madridu ima onih koji o tome govore, doduše sa zadržkom i u potaji.

Pa ipak, na kartama sveta, Španaca i dalje ima posvuda.

* * *

Pre nego što će se staviti na raspolaganje Svetoj službi, Lorenzo Kasamares je, kao i drugi avanturisti te epohe, sanjao o tome da otputuje daleko, na jednu od onih teritorija gde hrišćanska vera i dalje nosi oreol novine.

Kao pubertetlija maštao je da postane misionar koji, na konju ili u čunu, maše krstom Isusovim pred zadivljenim plemenima, kao što je pre njega u Americi činio dominikanac kome se divio, Bartolomeo de Las Kazas. Katkad bi sanjario o sebi kao o mučeniku, budućem svecu, o Bogu koji ga dočekuje raširenih ruku, o večnoj slavi i horu serafima. Ponovo je čitao tekstove, i tada već drevne, izašle iz pera Huana de la Kruza i svete Tereze Avilske. Znao je te stranice napamet. Poznate su mu bile sve pojedinosti iz čudesnih ovozemaljskih života svetog Fransiska Havijera, koji je veru propovedao čak tamo u Japanu, da bi umro na kineskom tlu, i velikog sveca Ignasija Lojole, znamenitog osnivača reda isusovaca, sada rasformiranog.

Nisu to više, međutim, ta vremena. Španija, kao i ostatak hrišćanskog sveta, oskudeva u svecima, a samim tim i u čudima. Vera je izgubila onaj žar, onaj polet. Postala je administrativna stvar. Kako godine odmiču, Lorenzo je toga sve svesniji i sve mu je lakše da to prizna. Ali gde je njegovo mesto? Koje je njegovo poslanje unutar velikog božanskog nauma? On to i dalje ne može da dokuči.

Najčešće prođe i po godinu dana pre nego što novosti i nalozi iz Španije stignu do najudaljenijih krunskih poseda, poput Filipinskih ostrva, koje je otkrio Magelan 1521. (iste godine

kada je Korteza osvojio Tenochtitlan, potonji Meksiko). U tim su zemljama monasi zaduženi ne samo za verski život već i za obrazovanje dece i održavanje reda. Kao vrlo efikasni zastupnici španske kolonijalne sile, ovi pobožni ljudi umeli su da u urođenička srca unesu sveti strah od daleke otadžbine, koju su uzdigli maltene na božansku ravan – uvereni da je Bog odabrao upravo Španiju, a ne Rim ili Palestinu, da pronese hrišćansku veru diljem zemaljskog šara.

Na taj način, ovi su se ljudi – a to je posebno opčinilo Lorenca – predstavili kao oslobodioci tih naroda. Poput nekih drugih zagovornika vere u Meksiku i Peru, i oni su pronosili slovo o istini i, kao plod čuda nevidenog u vidu „iskupljenja“ (ideje koju je ponekad bilo teško i objasniti), obećanju večnog oprosta. Urođenike su učili da su u isto vreme grešni po samom rođenju i spaseni žrtvovanjem Hristovim, što ovi dotle nisu znali. I da su, konačno, oslobođeni jarma svojih varvarskih kraljeva, koji su ih često prinostili na žrtvu, što onim njihovim kamenim bogovima, što iz svekolikog sujeverja.

A posle toga trebalo je pustiti koren i organizovati se, kako bi sve to potrajalo. Valjalo je, takođe, odoleti drugim verama koje su se širile.

Danas, kad su povremeno primorani da se brane, nazivaju sebe jedinom mogućom odbranom od „užasne, fanatične sekte muhamedanaca“ koja se polako širi po Aziji (gde se odomacila pre dolaska Portugalaca i Španaca), a čije učenje može voditi samo u beskrajne paklene muke.

Tajna prepiska, koja izmiče čak i kraljevoj kontroli, doprinosi održavanju neposredne veze između monaha misionara na udaljenim teritorijama i španskih samostana. Između tamošnjih i ovdašnjih dominikanaca, primera radi. Ako ponegde, s vremena na vreme, nešto zaškripi (u Kolumbiji, Venecueli, Meksiku), inkvizicione su vlasti istoga časa obaveštene o tome. One su zadužene za očuvanje verodostojnosti vere. U to ime, vernicima je dužnost da izveštavaju kralja, koji ima i sopstvene doušnike,

i da ga savetuju u vezi s merama koje bi valjalo preduzeti, kao i reformama kojima bi eventualno trebalo pribeći.

Ali to je sve. Onaj strastveni plamen koji je pratio prva osvajanja u međuvremenu je zgasnuo. Crkva je zasela za kancelarijske stolove. Ponekad podseća na provincijske policijske službe.

Zato je Lorenzo, koji se u jednom trenutku premišljao da li da ode na Filipine, odbio da oputuje tamo. Prava borba, veli on, ne vodi se na krajnjim tačkama naših udova. Ona plamti ovde, u našim srcima.

* * *

Na čestim okupljanjima Svete službe, glas Lorenca Kasamaresa jedan je od onih koji se najpažljivije slušaju, makar ga najčešće i ne sledili.

Od seljačkog porekla ostala mu je neotesanost, katkad i grubost, koju on, ipak, ume da prikrije pod prividom poniznosti. Govori tiho, leđa su mu blago povijena. Iako se bez oklevanja svrstava na stranu *ilustradosa* i strastveno se zanima za duh svog vremena – on je, štaviše, prijatelj slavnog Fransiska Goje, službenog dvorskog slikara, najbolje plaćenog u Španiji, kod koga je nedavno Lorenzo naručio svoj portret – svoju ličnost ispoljava bez žudnje za elegancijom, bez jezičkih ukrasa. Bez okolišanja prelazi na činjenice, nema kod njega insinucija koje su ranije pripisivane jezuitima, gospodarima „posredne volje“, što će reći – pritvornosti. Kad mu se neko suprotstavi, ume i da izgubi strpljenje, da podigne glas. Ako je potrebno, i da lupi šakom o sto. Ali to se veoma retko događa. Uglavnom je pokoran, pažljiv.

To je čovek upadljiv, markantnih crta lica. Brada mu je naglašena, pogled težak i prodoran. Golim rukama bez napora lomi orahe. Brije se samo dvaput nedeljno, hoda i jede brzo. Ponekad, kad je u velikoj žurbi, spetlja se u belo-crnoj odori i odigne je od tla jednom rukom. Oni koji ga poznaju kažu da

mogu sve da mu ispričaju, čak i nešto sablažnjivo. Ume da se iznenada nasmeje od srca i potapše ljude po ramenu.

Često govori: „Zauvek ću ostati seljak.“

Pod njegovom suzdržanom spoljašnjošću, koja mu bez sumnje služi kao maska, krije se pronicljiv, izbrušen duh koji, čini se, unapred ume da nasluti šta će njegovi protivnici reći. Ume da, prstima dobujući po stolu, čeka pravi čas kad će kazati svoje. Kažu da njegova inteligencija ide ispred njega samoga, te da on za njom ponekad i zaostaje, kao da dok govori zaboravlja ko je; a pričaju i da je previše samouveren, jedak, da se, zastupajući svoje ideje, na sagovornika obrušava kao ptica grabljivica, i da je bezgranično iskren.

Obrazovanje je strpljivo sticao u bibliotekama raznih samostana u kojima je boravio, ali i u javnim bibliotekama, gde ne okleva da zađe, kao i iz knjiga nabavljenih kod putujućih prodavaca. Ništa njemu ne promiče. Događalo mu se da pod haljom nosi zabranjene knjige i pamflete i da onda sedne u senku na obali Manzanaresa i čita u osami.

Zanima se za epohu u kojoj živi. Osetljiv na potrese koji drmaju Francusku i, posledično, unose nemir u dugoveko evropsko mrtvilo, on ne zna šta da čini. Svakoga su mu dana pred očima beda i prljavština Madrida, koje ni naponi novog kralja ne mogu da uklone. U glavnom gradu najvećeg carstva na svetu, svaki peti stanovnik prosjači. Španska crkva raspolaze ogromnim bogatstvima, koja se mogu porediti samo s imetkom pojedinih plemića. Kao što sunce ne zalazi na posedima kraljevim, tako, na primer, i članovi porodice Alba, najstarije i najimućnije u Španiji, mogu da pređu celo poluostrvo a da ni jednoga časa ne iskorače sa svojih poseda.

Zar je to Bogu milo? Nije li Isus rekao da će lakše biti kamili da prođe kroz ušicu igle negoli bogatome da uđe u carstvo nebesko?

Katedrale vrve od remek-dela zlatarskog zanata koja kao da su vampiri isisali iz usahlog tla što ih okružuje. Kako podneti

saznanje da pred kapijama tih riznica krezubi, sakati muškarci i žene traže milostinju?

Da li bi se Bogu dopalo zlato?

Kao i *ilustradosi*, koje povremeno posećuje, Lorenzo je s naklonošću, pa čak i radošću, prihvatio prve talase pobuna protiv kralja Francuske Luja XVI i njegove supruge Austrijanke Marije Antoanete. Ne bi se, kao ostali, trgnuo kad se povede priča o „narodu koji vlada“, obradovao se sazivanju Staleške skupštine, gde su se okupili predstavnici svih društvenih klasa iz svih francuskih provincija. Najzad se tu čuo glas naroda, tog zaboravljenog naroda koji je dugo ćutao, a iz koga i sam Lorenzo potiče.

Kad je taj isti narod osvojio tvrđavu Bastilju u Parizu, 14. jula 1789. godine, i kada su prve odrubljene glave nataknete na okrvavljene kočeve – o čemu je Lorenzo bio relativno brzo obavешten preko francuskih dominikanaca – njegova se radost pomutila.

U toku 1790. i 1791. godine, uvidevši da ta revolucija u susedstvu ipak nema nikakvog uticaja na zbivanja u Španiji – kako se u početku bio nadao – i da u Parizu, iz sedmice u sedmicu, raste napetost među izabranim poslanicima, poštenim ljudima koji su bez predaha radili na ustavu, kao i da kraljevska vlast diže glavu, frkće s gnušanjem i potajno traži pomoć od drugih evropskih zemalja, ne znajući pri tom kako da sačuva sektor javnih finansija – Lorenzo je počeo da sumnja.

Primetio je i da se ti novi ljudi u Francuskoj suprotstavljaju, katkad i nasilno, tradicionalnom sveštenstvu i da običnim dekretima dolaze u posed ogromnih crkvenih dobara da bi ih potom, u ime novog vladajućeg entiteta koji je već nazvan nacijom, nudili privatnim kupcima. Saznao je tada da se u Francuskoj pljačkaju, pa čak i ruše crkve. Izdaleka je naslutio napredak neverništva, osetio je da je francusko sveštenstvo u opasnosti. I duboko se uznemirio.

Početkom 1791. godine zatražio je od oca Gregorija Altatorea, svog pretpostavljenog, dozvolu da se na petnaestak dana povuče iz Madrida u samostan El Paular, u snegom zavejanu osamu planine Gvadarame, stotinak kilometara severno od Madrida. Rekao je da oseća potrebu da o svemu razmisli, sâm sa Bogom, u hladnoj, tihoj ćeliji.

I dobio je dozvolu.

Lorenzo je u samostan otišao krajem februara, jašući mazgu, umotan u vuneno ćebe.

* * *

Mlada devojka sedi na povisokoj stolici bez naslona. Lice joj okrenuto tako da neposredno prima svetlost koja ulazi kroz veliki prozor.

Sedamnaest joj je ili osamnaest godina. Lice joj je prozračno i odiše radošću.

Muški glas, prilično ozbiljan, zahteva od nje da se ne pome-ra, da sedi u mestu, nepomična. Ona se trudi, ali kao da joj pažnju privlači nešto što je zbunjuje i zabavlja u isti mah.

Oko nje, u slikarsko-graverskom ateljeu, vrzma se više ljudi. Neki pripremaju boje, mrve ih i mešaju, drugi rade na teškoj presi ispod koje izlaze još sveži otisci, koje kače na žicu za sušenje veša razapetu u ateljeu. Zidovi su prekriveni gravirama, kopijama antičkih statua nacrtanim ugljenom, skicama, kalupima za slova, slikama u procesu izrade. Na sve strane bakrorezi, činije s mastilom, bočice s kiselinom, zapušači, kičice, upijači, glačala, šila: sav pribor neophodan jednom slikaru graveru.

Pogled mlade devojke privlači nedovršeni muški portret. Istinu govoreći, pre bi se reklo da je na tom crtežu prikazana monaška odora, belo-crna odežda kakvu nose dominikanci. Ispod tog sukna nema nikoga: ne vide se ni ruke ni lice.

„Smem li nešto da vas pitam?“, pita mlada devojka.

„Da“, odgovara onaj muški glas, prilično neosetljivo, štaviše nezadovoljno.

„Zašto na ovom portretu nema lica?

„Zato što je to utvara“, odgovara muški glas.

„Nije“, kaže mlada devojka smejući se, bacivši prethodno još jedan brz pogled na sliku. „Ne, nije to utvara.“

Čovek koji je upravo slika ništa ne govori. To je Fransisko Goja i Lusijentes, i četrdeset pet mu je godina. Malo je krupniji, crnih očiju, razbarušene kose, ima okruglu glavu i večito je namršten, što je inače uobičajeno za Aragonce. U ruci drži paletu i više kičica. Telo je zaštitio keceljom isflekanom od boja.

Mlada devojka o njemu zna samo to da je poznat. Već skoro deset godina on je dvorski slikar. Pre toga je radio u kraljevskoj radionici, pravio tapiserije za palate Eskorijal i Pardo. Crtao je i oslikavao prizore iz narodnog života, izlete, svadbe, igre: behu to vesele, utešne slike jedne nestvarne Španije, Španije kakvu je kralj želeo da ima pred očima.

A onda je napravio portret premijera po imenu Floridablanka, čoveka niskog rastom koji je zbog toga silno patio. Mladoj je devojci o tome pričao njen otac: Goja je na toj slici naslikao i sebe kako delo pokazuje svom modelu. Pri tom se snašao i samoga sebe skratio za deset centimetara, ne bi li izgledao sitniji od premijera, u to vreme veoma moćnog čoveka. Zahvaljujući tom laskanju izvedenom likovnim sredstvima, slikar je bio obasut hvalospevima i – novim narudžbinama.

Portret monaha bez lica predstavljaće lik Lorenca Kasamare, za koga mlada devojka nije čula. Inkvizitor je samo jednom došao u atelje, da obavi narudžbinu, odabere format i da slikar stekne opšti uvid u njegovu građu i način odevanja. A onda je nestao. Nije se pojavio na drugoj seansi. Priča se da je nedavno napustio Madrid, neznanim povodom. Goja je, u međuvremenu, naslikao odoru.

On pita mladu devojku:

„Videli ste nekad neku utvaru?“

„Nisam“, kaže ona, „ali jesam vešticu.“

„Stvarno?“

„Stvarno, da. I – imala je lice!“

„Na šta je ličila?“, pita on i nastavlja da radi, jedva slušajući šta devojka govori.

„Bila je sva zakrčljala, propala... Prljava... I mnogo je smrdela!“

„Čudno“, procedi Goja kroza zube.

„Zašto čudno?“

„I ja poznajem jednu vešticu“, kaže on, a oči mu neprestano šetaju s modela na platno i natrag.

„I kakva je ona?“

„Mlada, stalno se smeje, voli da priča, nestrpljiva je i stavlja parfem od jasmína.“

„Ali ne...“

„Ali što da ne? I upravo u ovom trenutku radim njen portret.“

„Nisam ja veštica“, kaže mlada devojka prestavši da se smeje.

„Otkud znate?“

On spušta paletu i, brišući ruke o kecelju, pogleda prikovanog za sliku, objavljuje da je današnja seansa završena.

„Gotovo?“, pita ona.

„Za danas – jeste.“

„A kad će slika biti gotova?“

„E, o tome ja odlučujem.“

Mlada devojka posmatra svoje lice na platnu. Kao većina modela, i ona se ustručava da prepozna sebe u tom liku, pita da li je to baš prava boja njene kose, njenih očiju. Želi da zna da li je ona stvarno „takva“. Goja joj, u nekoliko reči, kaže da, dok se posmatramo u ogledalu, mi sebe vidimo naopako. I s vremenom se naviknemo na tu lažnu sliku nas samih. Otuda se iznenadimo kad, u oku slikarovom, iznenada ugledamo sebe onakvima, ili skoro onakvima, kakvi zaista jesmo.

Ona se duri, Goja ni izbliza nije uspeo da je ubedi. Devojka se umotava u ogrtač i odlazi, usput graciozno pozdravljajući sve prisutne. Moraće još da dolazi tu. Možda više puta.

Goja načas ostaje nepomičan, posmatra platno.

Utvara, to je. Utvara graciozna i lepa, nevina utvara, sišla s neba tu pred njega, njemu nadohvat ruke. Ako anđeli postoje, eto jednoga. A da anđeli imaju pol, u to nema sumnje. Nikada, kod tolikih žena koje su mu pozirale, nije video slično lice. Odakle li je to lice? Kako li je oblikovano? I šta pokušava da mu saopšti?

* * *

Ona se zove Ines Bilbatua. Fijaker i kočijaš čekaju je da je odvezu kući, tačnije – kući njenoga oca. Tomas Bilbatua je Bask rodod, veletrgovac koji je posao nasledio od oca. Prodaje sve što se može prodati, ali prevashodno egzotične proizvode poreklom iz Afrike, Amerike i Indije. Petnaest godina proveo je na okeanima, osnovao ispostave gotovo svuda, u Vera Kruz, u Akapulku, u Oranu, u Senegal, u Goi, u Manili, u Kampesu. On je među retkima u Evropi koji se zanimaju za Aziju, koji su svesni da se, primera radi, tri četvrtine trgovinskog prometa Meksika obavlja ne sa Evropom već sa Kinom, Indijom, Japanom, a sve preko Filipina. I tim putem koji seče teritoriju Meksika sa zapada na istok, pa preko Atlantika, stiže dragocena roba, soja, slonovača, smaragd, svi začini, svi unosni artikli.

U samoj Španiji, Bilbatua ima velika skladišta u Bilbaou i Kadisu. Njegovi ljudi stacionirani u Valensiji i Barseloni zaduženi su za trgovinu u Sredozemlju. Sporazume je sklopio sa stotinama trgovaca.

On je i brodovlasnik, ima vlasnički udeo u mnogim pomorskim kompanijama. Baski su oduvek bili moreplovci. Ponose se što su do američkih obala stigli mnogo pre Kristofora Kolumba,

ali se time nikada nisu busali u prsa: nisu želeli da otkriju svoje tajne rudnike zlata na američkom tlu.

U dvorištima i hodnicima njegove ogromne porodične rezidencije u Madridu, mogu se videti krokodilske kože, živi papagaji, vreće sa đumbirom, oraščićem, karanfilićem, šafranom, zelenim biberom, ljutim meksičkim začинима od kojih gori u grlu, dvadeset četiri vrste kafe i čaja, pa na stotine džakova s pirinčem, bananama, mangom, paradajzom, čitave piramide od kokosovih oraha, retke sorte krompira doteranog iz Perua, gomile predmeta od bakra, srebra, razni nakit, košare ispletene u Amazoniji i drugde po svetu, malajski bodeži, marokanska koplja, kovčežići od dvadesetčetvorokaratnog zlata, rolne kineske svile, lakirani paravani s Koromandelske obale, indijski pamuk, vezene tkanine, persijski ćilimi, kubanske cigare, razne vrste šećera, neobična alkoholna pića.

Ima u tim sanducima i dragog i poludragog kamenja. Bolje stojeći slikari, pa i sam Goja u nekoliko navrata, dolazili su da nabave lazurit, lapis lazuli, od kojeg se dobija jedinstvena nijansa plave.

Priča se čak da je njegov otac, stari Bilbatua, prodavao ljude i da se deo porodičnog bogatstva temelji na trgovini robljem. I to obavljanoj u dva smera: otac je, naime, u američke zemlje odvodio crnce kupljene na obalama Afrike, a onda su, povremeno, njegovim brodovima prevoženi Indijanci iz Novog sveta koje je u Evropi prodavao kao svojevrzne i neobične retkosti.

Tomas Bilbatua, Inesin otac, ovakve optužbe odbacuje tako što prostodušno slegne ramenima. I on se, na svoj način, predstavlja kao čovek moderan i prosvećen. Tri puta je boravio u Sjedinjenim Američkim Državama, koje su, ima tome petnaest godina, izborile nezavisnost uz pomoć francuske i, što je manje poznato, španske vojske.

Primio ga je lično Vašington u jednom priličnom skromnom obitavalištu koje ne čuva vojska, gde mu je vrata otvorila obična služavka i zamolila ga da pričeka deset minuta u malom

salonu. Tu će mu se ubrzo pridružiti Vašington. Veliki čovek mu je govorio o svom narodu, o svojoj borbi, svojim nadama. Rekao mu je da će Španija, kojoj duguje veliku zahvalnost za vojnu pomoć, pre ili kasnije – a što pre, to bolje – morati da se odrekne svojih kolonijalnih poseda, koje je ocenio kao zastarelu praksu. „Kakva vajda od toga da ovde štitiš nešto što si onde uništio?“, rekao je on. Više puta je upotrebio reč „sloboda“, obećavši Basku da će mu pomoći u njegovim poslovnim poduhvatima.

Bilbatua je rado ponavljao ono što je toga dana čuo od američkog predsednika: „Ne može se govoriti o slobodi bez slobodne trgovine.“

Tomas Bilbatua je španski predstavnik avanturistički nastrojenog građanstva koje sada, pustivši prethodno korene na evropskom tlu, osvaja ostatak sveta. Katkad se žali da je previše sam, jadikuje nad jalovom rutinom koju nameću španske životne navike, nad tom duhovnom lenjošću i bolesnim odsustvom svakog zanimanja za ostatak sveta (nikada nijedan španski kralj nije prešao okean da poseti, makar samo jednom, novoosvojene zemlje). Ume, tako, da kaže: „Bolje bi bilo da sam se rodio kao Englez.“

Uvek u pokretu, sitne građe, bolje reći mršav, čovek na čijem se licu često može videti osmeh, živih očiju, rad da dugo sluša sagovornika pre nego što će izneti ponudu koja poslovne partnere ni za trenutak neće ostaviti u nedoumici da je reč o nečemu što se ili uzima ili ostavlja, Tomas Bilbatua je bogat. Veoma bogat, štaviše. Ako je verovati njegovim indiskretnim prijateljima, novac drži u jednoj londonskoj banci, u kojoj je inače suvlasnik. Ima dva sina, i obojica mu pomažu u poslu, i četrdesetak zaposlenih, i to samo u Madridu.

Porodična zgrada koju je sagradio zapravo više podseća na palatu. Roba se često može videti uskladištena u prizemlju i u dvorištu, pa i ispred kapije. Porodica stanuje na prvom spratu.

Što se pokućstva tiče, ima od svega pomalo. Tu se mogu naći, umešno ili manje umešno raspoređeni u dvadesetak prostorija, francuske fotelje, flamanske tapiserije, veći broj dugih španskih stolova od tamnog drveta i pet-šest pisaćih stolova s mnogo fioka na spiralnim nogarima, zvanih *barguenos*, kao i italijanske komode u boji i holandski svećnjaci.

Goste takođe ume da zadivi crni lakirani kineski plakar koji stoji u jednom hodniku, kao i nameštaj iz Indonezije od pletenog pruća, niski sirijski sto s inkrustacijama, mnogobrojna velika ogledala čije su drvene, pozlaćene ramove pravile ruke nepismenih zanatlija iz Bogote ili Recifea, pa i jedna ili dve bronzane statue iz Afrike koje kao da mame poglede.

Bilbatua voli taj vašar, dok je njegova supruga sklonija francuskom nameštaju, zaobljenijim, umirujućim formama. Njemu prija taj nered, voli kad mu oko skače s predmeta na predmet, a svi ti predmeti, tako na okupu, pripovedaju povest njegovog života.

On sâm kaže da je uvek na putu, čak i kad je kod kuće.

Privlači ga raznolikost oblika i boja. Premda u ovoj oblasti nema posebnog obrazovanja, ima ukusa za umetnost, za ono što naziva „mojim lepotama“. Kad je na putu, brodsku kabinu uvek mu ukrašavaju dve-tri slike i nekoliko knjiga. Kaže da ne bi mogao da zamisli postojanje bez ukrasa koji to postojanje čine lepšim, što će reći – boljim.

Nikada on, pri tom, ne smetne s uma da je, pre svega, poslovan čovek: ti predmeti koje je nasumice skupljao po svetu, dobro mu dođu katkad i za preprodaju. Pri čemu, podrazumeva se, Bilbatua ostvaruje zavidnu korist.

Naročito je, izgleda, ponosan na kolekciju slika. Od majstora španske škole, poseduje jednog Riberu, dva Zurbarana, jedno malo Velaskezovo platno. Rado pokazuje jedno Tijepolovo delo, koje je kupio lično od Italijana kad je ovaj po pozivu Karlosa III došao u Španiju da radi, kao i dva-tri platna Mengsa, slikara maniriste, izrazito preciznog, čija moda počinje da bleđi,

a diči se sa pet lepih Gojinih slika, dva pejzaža s ljudima i tri portreta – njegov, njegove žene i njihovog starijeg sina, koji se zove Anhel.

Svojoj kćeri Ines, koja počinje da radi s njim baveći se prvenstveno svilom i miomirisima iz Arabije i Indije, ponudio je za osamnaesti rođendan da je portretiše Goja, i tako nastaje portret na kojem slikar upravo radi. Mlada devojka bi se, možda, više obradovala nekom nakitu, ali nije protivrečila ocu. Pokorno je prihvatila da pozira majstoru sve dok ovaj ne kaže da je slika gotova.

Kad ode Bilbatui u posetu i vidi one svoje rane radove po zidovima, Goja katkad glasno primeti da bi voleo kad bi mogao tu i tamo nešto da doradi, da popravi neki pokret, nijansira boju. Kaže, takođe, da živi ljudi stare iz dana u dan, a da na slikama ostaju zauvek isti. Samim tim, te slike vrlo brzo postaju – obmane. One pretenduju da jednom zasvagda ustoliče nešto što je, zapravo, bilo samo jedan tren u životu.

„Bolje je tako“, veli Bilbatua. „Kad gledam svoj portret, osećam se mlađim. Kad bi i slika starila sa mnom, ne bi bila slika, već ogledalo.“

Još nešto je živo želela mlada devojka, a otac joj je to omogućio: prvi put će joj biti dopušteno da izađe u grad sa svojom braćom i nekoliko prijatelja. Ići će u neku kafanu da pije i jede, izbliza će videti plesačice, lopove, pijanice, gatare i možda još gori svet.

Njenu majku ova zamisao zabrinjava. Ali došlo je vreme, kaže njen otac, da devojka vidi ovaj svet onakav kakav jeste.

2

U Španiji, naročito u Madridu, među duhovima koji sebe smatraju prosvetljenima, ima i inkvizitora. U XVI veku, posle dugotrajne borbe s Arapima zarad ponovnog preuzimanja vlasti nad poluostrvom i progona Jevreja (morali su da se preobrate u rimokatoličku veru ili da napuste Španiju pod pretnjom teških kazni), kraljevska kuća odobrava upražnjavanje jevrejskih verskih obreda u pojedinim sinagogama, s tim što se vernici moraju zvanično izjasniti, a odobrava i protestantsku službu, doskora masovno osporavanu, u samom Madridu, recimo u ambasadi Holandije.

Inkvizicija, zvana „presveta“, koja je dugo slovila za ogorčenog čuvara dogme, tajni sud čiji su doušnici umeli da prodru u intimu svake porodice i proniknu u svest svakog pojedinca, sada je i sama sporadično pod sumnjom kao izvor jeresi.

Jeres, ta kobna reč koja je donedavno vodila pravo na lomaču.

Jeretik je onaj koji se izdvaja, onaj koji, unutar važeće dogme s kojom je i sam srastao, odlučuje da pruži svoj lični doprinos istini. On pristaje na sve, sem jedne stavke koja može biti od ključne ili neznatne važnosti. On, na primer, kao nekada arijevci, tvrdi da je Isus bio čovek, ali da nije bio Bog. Bog ga je prosto